

Received	Reviewed	Published	Doi Number
13.04.2021	09.06.2021	30.06.2021	10.29228/ijlet.50859

Usage Patterns in Uzbek Proverbs

Yasin KARADENİZ¹

ABSTRACT

Proverbs are short but concise phrases that emerge as a result of the long experiences of societies and reflect the culture, beliefs and traditions of that society. Proverbs are the research area of folklore with their cultural features, as well as they are also an important source in grammar research because they are stereotyped language units. In this respect, it is among the important resources of linguistics. Proverbs of Uzbek Turks, which constitute an important branch of the Turkic World, also provide important information about the Uzbek language besides the Uzbek culture. Proverbs expressed by the Uzbek Turks with the term "maqol" are frequently used in everyday language as well as in literary products such as fairy tales, epics and folk tales. Proverbs, one of the important sources of the Turkish language, have been and continue to be the subject of many grammatical studies of linguistics. In this study, the proverbs of Uzbek Turks, who have an important place in the Turkic World from past to present, will be examined in terms of usage patterns. Usage patterns are syntax elements that come together in the structure of the sentence, although they show similar features with word groups and syntax in the formation of the sentence. Usage patterns that add harmony and expressiveness to proverbs can take place at the beginning, middle or end of the proverb. Usage patterns, which are the products of common culture, are an important grammatical feature that shows the richness and flexibility of the language or language element in which it is used. In this study, the structural features of usage patterns in Uzbek proverbs will be dwelled on, usage patterns will be classified according to their formation styles, and these uses will be supported with sample proverbs.

Key Words: Uzbek, proverb, usage pattern, linguistics, word group.

Özbek Atasözlerinde Kullanım Kalıpları

ÖZET

Atasözleri toplumların uzun deneyimleri sonucunda ortaya çıkan ve o toplumun kültürünü, inanışlarını, geleneklerini yansıtan kısa ama özlü kalıp sözlerdir. Atasözleri içerdiği kültürel özelliklerle halk biliminin araştırma alanı olmakla birlikte kalıplaşmış dil birimleri olması sebebiyle aynı zamanda dil bilgisi araştırmalarında da önemli bir çalışma konusudur. Bu açıdan dil biliminin de önemli kaynakları arasındadır. Türk dünyasının önemli bir kolunu oluşturan Özbek Türklerinin atasözleri de Özbek kültürünün yanı sıra Özbek dili hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Özbek Türklerinin "maqol" terimiyle ifade ettiği atasözleri masal, destan, halk hikâyesi gibi edebiyat ürünlerinin yanı sıra günlük dilde de anlatımı kuvvetlendirmek amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır. Türk dilinin önemli kaynaklarından olan atasözleri bugüne kadar dil biliminin birçok gramer çalışmasına konu olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bu çalışmada ise Türk dünyasında geçmişten günümüze önemli yere sahip olan Özbek Türklerinin atasözleri kullanım kalıpları açısından incelenecektir. Kullanım kalıpları, cümlenin oluşumunda kelime grupları ve söz dizimi ile benzer özellikler göstermekle birlikte cümlenin yapısında bir araya gelen söz dizimi unsurlarıdır. Atasözlerine ahenk ve etkileycilik katan kullanım kalıpları, atasözünün başında, ortasında veya sonunda yer alabilir. Ortak kültürün ürünü olan kullanım kalıpları, kullanıldığı dilin ya da dil unsurunun zenginliğini ve esnekliğini gösteren önemli gramer özelliğidir. Bu çalışmada Özbek atasözlerinde kullanım kalıplarının yapısal özellikleri üzerinde durulacak, kullanım kalıpları oluşum biçimlerine göre sınıflandırılacak ve bu kullanımlar örnek atasözleriyle desteklenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özbek, atasözü, kullanım kalıbı, dil bilimi, kelime grubu.

¹ Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ykaradeniz57@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0604-1271.

Giriş

Atasözleri ile ilgili günümüze kadar birçok çalışma yapılmış, atasözleri farklı disiplinler tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Atasözleri özellikle içerdiği farklı kullanım kalıplarıyla dil bilgisi çalışmalarına konu olmaktadır ve olmaya da devam edecektir. Bugüne kadar atasözleri ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Ömer Asım Aksoy atasözlerini “*Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce, ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler.*” şeklinde tanımlamıştır (1998: 37). Zeynep Korkmaz atasözlerini “*Anonim özellik taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği gözlem ve denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan genel kural niteliğindeki kısa ve özlü kalıplaşmış söz.*” olarak tarif etmiştir (2010: 27). Doğan Aksan ise atasözlerinin dilin zenginliklerini anlatması ve toplumun sosyal yaşantısı konusunda yansıtıcı bilgiler vermesi bakımından önemli olduğunu vurgulamıştır (2005: 189).

Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere atasözleri ortak bir geçmişe sahip olan toplumun asırlar boyunca yaşadığı tecrübe, gözlem, deneme, tutum ve ortak davranışlarının neticesinde ortaya çıkan, genel geçerliği olan kısa ve özlü, kalıp hâlindeki sözlerdir. Sözlü edebiyatın önemli kaynakları olan atasözleri, Türklerin yazıyı kullanmaya başlamadan önceki dönemlerinde dilden dile dolaşarak gelecek nesillere aktarılmış, yazının kullanılmaya başlamasından sonraki dönemlerde yazıya geçirilerek ölümsüz hâle gelmiştir. Türklerin yazılı bir kaynağa dayalı ilk atasözleri Türk dilinin en eski yazılı hazinesi kabul edilen Orhun Abidelerine dayanmaktadır (Caferoğlu, 1930). Bu ilk yazılı eserlerden itibaren Türk dilinin yazılı tarihinin gelişmesiyle birlikte, yazılı eserlerde atasözleri daha sık kullanılmaya başlamıştır. Bazı çalışmalarda atasözleri bölümler hâlinde incelenmiştir. Mesela Türk dilinin önemli dil ve kültür hazinesi olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 11. yüzyılda Türk dünyasında kullanılan yaklaşık 300 atasözünü ele alması bakımından oldukça önemlidir.

Atasözlerinin yapısında var olan bazı özellikler, sözlü edebiyatın etkili anlatım aracı olmasında önemli paya sahiptir. Atasözlerinin kısa cümleli ve devrik yapıya sahip olması, ayrıca mecazlı anlatımda olması sözlü edebiyatta yoğun olarak kullanılmasını sağlamıştır. Anlatıma hareket kazandırmak, kısa ve özlü bir şekilde öğüt vermek, olaylardan ders çıkarılmasını sağlamak için atasözleri özellikle tercih edilmektedir. Bununla birlikte atasözlerinin bazı kullanım özellikleri anlatıma ahenk kazandırır. Bu kullanım şekilleri, cümlelerin oluşumunda bir bütün olarak işlev görmektedir ve bir bütün olarak değerlendirildiklerinde kullanım kalıbı şeklinde adlandırılabilir (Tuğluk, 2013: 1853). Atasözleri üzerine yapılan çeşitli çalışmalarda atasözleri doğrudan kullanım kalıpları şeklinde değerlendirilmese de atasözlerindeki çeşitli kalıplara değinilmiştir. Bu anlamda en kapsamlı çalışmalardan birisi Şerif Ali Bozkaplan tarafından yapılmıştır. Bozkaplan “*Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine İlişkin Bir Örnekleme Modeli*” isimli çalışmasında atasözlerini on dört grupta değerlendirmiş ve atasözlerinin sınıflandırılmış listesini vermiştir (2004: 513-552).

Kalıplaşmış sözlerin birer örneği olan atasözleri, hem şekil bilgisi hem de anlam bilgisi yönünden incelemeye alınmaktadır. Atasözleri morfolojik açıdan incelendiği gibi söz dizimi yönünden de incelenmektedir. Bugüne kadar gerek Türkiye Türkçesindeki gerekse Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde atasözleri morfolojik veya sentaks yönünden birçok incelemeye konu olmuştur ve olmaya da devam etmektedir.

Bu çalışmada Özbek atasözleri kullanım kalıpları açısından değerlendirilmiştir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda kullanım kalıpları ya dil bilgisi çalışmalarında konu olarak ya da bir eser üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Biz ise bu çalışmada daha önceki çalışmaları da dikkate alarak Özbek

atasözlerindeki kullanım kalıplarını gruplandırarak topluca vermeye çalıştık. Böylelikle Çağdaş Türk Lehçeleri alanına bir nebze de olsa katkı sağlamaya çalıştık. Çağdaş Türk Lehçelerinden Karluk grubu Türk Lehçeleri arasında olan Özbek Türkçesinde kelime grupları, Türkiye Türkçesine göre biraz farklıdır. Özellikle atasözlerinde bu farklılık daha belirgindir. Özbek atasözleri hemen hemen her kullanım kalıbında kullanılmıştır. Ancak yine de bazı kalıpların daha çok, bazı kalıpların ise daha az kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada çeşitli kaynaklardan tespit edilen Özbek atasözleri kullanım kalıpları açısından değerlendirilecek ve mümkün merteye her bir kullanım kalıbına örnek teşkil edecek atasözleri verilecektir. Atasözleri kalıplaşmış dil birimleri olduğu için söz diziminde sözcüklerin yeri değiştirildiğinde kalıp yapının bozulacağı bilindiği için Özbek atasözleri, Türkiye Türkçesine aktarılırken söz dizim yapılarının bozulmamasına azami ölçüde dikkat edilmiştir. Atasözleri öncelikle Özbek Latin alfabesindeki kullanımı, sonrasında Türkiye Türkçesine aktarılmış hâli verilmiştir. Ayrıca atasözlerinin Türkiye Türkçesinde doğrudan karşılığı varsa bunlar da “*Türkiye Türkçesinde Atasözleri*” sözlüğünden alınarak aktarımdan sonra ayrıca verilmiştir.

1. İsim Tamlaması Kalıpları

Bazı atasözleri isim tamlaması yapısıyla oluşmaktadır. İyelik bağlantısı ile birbirine bağlanmış iki veya daha çok isimden oluşan tamlamalar, isim tamlaması şeklinde adlandırılmaktadır (Korkmaz, 2010: 10). İsim tamlamaları konusunda Türkiye’de Türk dili grameri üzerine çalışmalar yapan Türk dili uzmanları arasında tam bir görüş birliği yoktur. Mesela Muharrem Ergin tamlamanın tamlayan eki alıp almaması durumuna isim tamlamasını belirtili ve belirtisiz olmak üzere ikiye ayırmış (Ergin, 2013: 381-384), Tahsin Banguoğlu isim tamlamalarını belirtili ad takımı ve belirtisiz ad takımı şeklinde ikiye ayırmış (Banguoğlu, 2007: 498-499), Tahir Nejat Gencan ise diğerlerinden farklı olarak isim tamlamalarını takısız tamlama ile birlikte üç gruba ayırmıştır (Gencan, 2001: 184-196). Özbek Türkçesi gramer kitaplarında *otli birikma* biçiminde adlandırılan isim tamlamaları belirtili ve belirtisiz olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Belirtili isim tamlaması “*belgili qarataqichli birikma*”, belirtisiz isim tamlaması ise “*belgisiz qarataqichli birikma*” şeklinde adlandırılmaktadır (Gürsoy-Naskali, 1997: 21-22; Hamroyev vd., 2007: 90-93; Mengliyev-Xoliyorov-Qodirova, 2010: 180-182; Rasulov-Mirazizov, 2005: 58-60). Özbek atasözlerinde isim tamlaması kalıpları genel olarak iki isim tamlamasının sıralanması biçiminde oluşmaktadır. İsim tamlaması kalıpları örneklerde görüleceği gibi isim cümlesi biçimindedir ve iki ögeden ibarettir. Hem belirtili hem de belirtisiz isim tamlaması kalıbında birinci tamlama özneyi diğeri ise yüklemi oluşturmaktadır. Özbek Türkçesindeki isim tamlaması kalıbındaki atasözü örnekleri şu şekildedir:

1.1. Belirtili İsim Tamlaması Kalıbı

Erning moli-elning moli. (OXM: 7) “Yiğidin malı elin malıdır.”

Ko’pning haqi-to’pning o’qi. (OXM: 9) “Çoğun hakkı parçanın okudur.”

Erning so’zi-elning so’zi. (OXM: 11) “Yiğidin sözü halkın sözü.”

Botirning kulgani-elning kulgani. (OXM: 54) “Kahramanın gülmesi halkın gülmesidir.”

Qizning erkasi-echkining serkasi. (OXM: 83) “Kızın erkeği, keçinin tekesi.”

Vatanning vayronasi-umrning g’amxonasi. (OXM: 5) “Vatanın viranesi, ömrün gam hanesidir.”

Ko’ngilning olasi – xudoning balosi. (OXM: 33) “Gönlün alacası, Allah’ın belası.”

1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Xalq ishi-haq ish. (OXM: 10) "Halk işi hak işi."

Xalq g'azabi-xudo g'azabi. (OXM: 10) "Halka gadredenin akıbeti hayrolmaz." (TTA: 498)

Otalar so'zi-aqlning ko'zi, onalar so'zi-baxtning o'zi. (OXM 67) "Atalar sözü aklın gözü, analar sözü bahtın özü."

Vatan gadosi-kafan gadosi. (OXM: 5) "Vatan dilencisi, kefen dilencisi."

Daraxtiga ko'ra – mevasi, ota—anesiga ko'ra – bolasi. (OXM: 78) "Ağacına göre meyvesi, ana babasına göre çocuğu."

Er bolasi, el bolasi. (OXM: 6) "Erkek çocuğu, elin çocuğu."

2. Sıfat Tamlaması Kalıbı

İsimleri nitelemek ya da belirtmek amacıyla isim ve ona bağlı sıfatın tamlama dizilişinde oluşturduğu kalıp sıfat tamlamasıdır (Korkmaz, 2010: 190). Özbek Türkçesinde *sifatlovchili birikma ya da sifatlovchi birikma* şeklinde adlandırılmaktadır (Ne'matov-Sayfullayeva, 2008: 410; Tursunov-Muxtorov-Rahmatullayev, 1975: 157-158). İsim tamlaması kalıplarında olduğu sıfat tamlaması kalıpları da iki tamlamanın sıralanmasıyla oluşmaktadır. Birinci kalıp özne görevinde ikinci kalıp ise yüklem görevindedir. Özbek atasözlerinde sıfat tamlaması kalıbı örnekleri şu şekildedir:

El so'zi, dil so'zi. (OXM: 10) "El sözü, gönül sözü."

Zavqsiz ish-shavqsiz ish. (OXM:13) "Zevksiz iş, şevksiz iş."

Eldagi gap-dildagi gap. (OXM: 42) "Eldeki söz, gönüldeki söz."

3. İki Bağlaçlı Tekrar Kalıbı

Atasözleri yapıları itibarıyla daha çok sıralı cümle kuruluşundadır. Bu nedenle sıralı cümle yapısındaki atasözlerinde bağlaçlar çok fazla kullanılmamıştır. Bununla birlikte bazı atasözlerinde anlatıma ahenk katmak amacıyla bağlaçların tekrarlandığı görülmektedir (Özkan, 2011: 1599). Atasözlerinde iki bağlaçlı tekrarlar şeklindeki kullanımlar, bazen atasözünün tamamını kapsayıcı biçimdedir, bazen ise atasözünün giriş ya da sonuç bölümünü kapsayıcı şekilde kullanılmıştır. Özbek atasözlerinde birden fazla bağlaçla kurulan tekrar kalıplarında kullanılan bağlaç örnekleri şu şekildedir:

3.1. Ham..., ham... Kalıbı

Ursa ham el yaxshi, so'ksa ham el yaxshi. (OXM: 6) "Dövse de el iyi, sövse de de el iyi."

Tuzgan ham odam, buzgan ham odam. (OXM: 34) "Yapan da insan, bozan da insan."

Yaxshining tilagi ham yaxshi, yomonning niyati ham yomon. (OXM: 37) "İyi adamın ağzından iyi çıkar, kötü adamın ağzından kötü." (TTA: 575)

Otni ham maydonda sina, erni ham maydonda sine. (OXM: 76) "Atı da meydanda sina, eri de meydanda sina."

Salom ham-farz, alik ham-farz. (OXM: 82) "Selam da farz, cevap da farz."

3.2. Kim..., kim Kalıbı

Kim tekkani yeydi, kim—suyganini. (OXM: 182) "Kimi dokunduğunu yer, kimi sevdiğini."

Kim ishlaydi, **kim** tishlaydi. (OXM: 21) “Biri çalışır, biri yer.”

3.3. Bir..., bir... Kalıbı

Bir ko'zlilar eliga borsang, **bir** ko'zingni qizib yur. (OXM: 8) “Körler arasında gözünü kırp.” (TTA: 668)

Bir boshga-**bir** o'lim. (OXM: 54) “Bir başa bir göz yeter.” (TTA: 251)

Bir kun-tug'ilmoq, **bir** kun-o'shmoq. (OXM: 54) “Bir gün doğmak, bir gün ölmek.”

3.4. Bilan..., bilan... Kalıbı

Gap **bilan** shoshma, ish **bilan** shosh. (OXM: 12) “Sözle şaşma, işle şaş.”

Yaxshi **bilan** yursang, yetarsan murodga.

Yomon **bilan** yursang, qolarsan uyatga. (OXM: 35)

“İyiyle yürürsen ulaşırsın murada.

Kötüyle yürürsen kalırsın ayıba.”

Odam gap **bilan**, hayvon o't **bilan**. (OXM: 40) “İnsan sözle hayvan o'tla.”

Sipohi **bilan** do'st bo'lma, yomon **bilan** — yo'ldash. (OXM: 244) “Sipahiyle dost olma, kötüyle yoldaş.”

Jahl **bilan** qartayasan, kulgi **bilan** yasharasan. (OXM: 239) “Öfke yaşlandırır, tebessüm gençleştirir.”

3.5. Birov..., birov Kalıbı

Birov so'rab yeydi, **birov** burab yeydi. (OXM: 198) “Biri sorup yer, biri kapıp yer.”

Birov parini sevibdi, **birov** — qurbaqani. (OXM: 122) “Biri periyi sevmiş, biri kurbağayı.”

Birov burab gapirar, **birov** qurab gapirar. (OXM: 168) “Biri saptırıp konuşur, biri kurup konuşur.”

Birov suv topolmaydi ichgani, **birov** suv topolmaydi kechgani. (OXM: 98) “Biri su bulamaz içmeye, biri su bulamaz geçmeye.”

Birov ekar, **birov** bichar. (ÖTAD: 48) “Birisi eker, birisi biçer.”

3.6. Yo..., yo... Kalıbı

Yo yering serob bo'lsin, **yo** otang mirob bo'lsin. (OXM: 98) “Ya yerin serap olsun ya da baban sucu olsun.”

Yo oting chiqsin, **yo** o'ting chiqsin. (ÖTAD: 174) “Ya adın çıksın ya da ateşin.”

Yo lovullab yon, **yo** birato'la o'ch. (OXM: 98) “Ya alevlenip yan ya da tamamıyla sön.”

Yo kattaning gapiga kir, **yo** kichikning. (OXM: 65) “Ya büyüğün sözüne gir ya da küçüğün.”

Yo er bo'l, **yo** ering xizmatida bo'l. (OXM: 117) “Ya er ol ya da erin hizmetinde ol.”

3.7. Kerak ..., kerak... Kalıbı

Oy tunda **kerak**, aql kunda **kerak**. (ÖTAD: 32) “Ay gecede gerek, akıl günde gerek.”

Bir **kerak** bo'lgan narsa ikki **kerak** bo'lmay qolmas. (ÖTAD: 45) “Bir defa gerekli olan şey, ikinci defa da gerekli olabilir.”

3.8. Na..., na... Kalıbı

Yomon **na** yeydi, **na** yediradi. (OXM: 147) “Kötü ne yer ne de yedirir.”

3.9. Har..., har... Kalıbı

Har ishning bir ustasi bor, **har** ustaning bir ustozu bor. (OXM: 72) “Her işin bir ustası var, her ustanın bir ustası var.”

Har hunarning o‘z siri bor, **har** ishning o‘z yeri bor. (OXM: 72) “Her hünlerin kendi sırrı var, her işin kendi yeri var.”

Har gulning o‘z isi bor, **har** elning o‘z tusi bor. (OXM: 7) “Her çiçeğin kendi kokusu var, her elin kendi usulü var.”

Har mevaning po‘chog‘i bor, **har** so‘zning o‘lchovi bor. (OXM: 43) “Her meyvenin kabuğu var, her sözün ölçüsü var.”

Har yumushning fash bor, **har** bir ishning asli bor. (OXM: 181) “Her hizmetin sonu var, her bir işin aslı var.”

Har bir ishning chamasi bor, **har** daryoning kemasi bor. (OXM: 195) “Her işin bir miktarı var, her nehrin bir gemisi var.”

3.10. ...bor ...bor Kalıbı

Birlik **bor**-tiriklik **bor**. (OXM: 8) “Birlik var, dirilik var.”

Baxshi **bor** joyda yaxshi **bor**. (OXM: 27) “Şair olan yerde iyilik var.”

Til **bor** bol keltirar, til **bor** balo keltirar. (OXM: 41) “Dil var bal getirir, dil var bela getirir.” / “Söz var, dağa çıkarır; söz var, dağdan indirir.” (TTA: 798)

Qiz **bor** — naf takizar, qiz **bor** — gap tekizar. (OXM: 164) “Kadın var ev yapar, kadın var ev yıkar.” (TTA: 584)

Görüldüğü gibi Özbek atasözlerinde iki bağlaçlı tekrarların örnekleri bulunmaktadır. İki bağlaçlı kalıplarda her bağlaç için ayrı örnek tespit edilmemiş, sadece işlek kullanılanlar ve incelemesi yapılan atasözlerinde tespit edilen örnekler gösterilmiştir.

4. Çifte Tekrar Kalıbı

Atasözlerinde yinelemeler üzerine çalışma yapan İbrahim Özkan, çifte tekrar kalıplarını “*Bir cümlelerin ya da dizelerin sonunda kelime ya da kelime gruplarının takip eden cümlelerin ya da dizelerin başında tekrar edilmesi ile meydana getirilen biçim bilimsel yinelemeler.*” şeklinde tanımlamıştır (2011: 1599). Çifte tekrar kalıpları, cümleler arasındaki ortak kelime ya da kelime gruplarının kullanılmasıyla oluşmaktadır. İki cümle yapısındaki atasözlerinde görülen çifte tekrar kalıpları iki şekilde kullanılmaktadır. Buna göre birinci cümlelerin son kelime veya kelime grubu, ikinci cümlelerin başında kullanılmaktadır. Ya da birinci cümlelerin yükleminden önce kullanılan iki kelimenin ikinci cümlede tekrar kullanılmasıyla oluşmaktadır. Bu yapının Özbek atasözlerindeki örnekleri şöyledir:

Jonga kuygan jonday **do‘st**, **jonga** kuymas qanday **do‘st**. (OXM 49) “Cana merhamet eden can gibi dost, cana merhamet etmeyen nasıl dost.”

Chiyki terini it **tortar**, **chiyki** erni yov **tortar**. (OXM: 56) “Sahipsiz deriyi it sürükler, sahipsiz eri düşman sürükler.”

Naql **qaydan chiqadi**, o'y bo'lmasa, kigiz **qaydan chiqadi**, qo'y bo'lmasa. (OXM: 66) "Rivayet nereden çıkar hayal gücü olmasa, keçe nereden çıkar koyun olmasa."

Toy ot **bo'lganini sezmas**, yigit ota **bo'lganini sezmas**. (OXM: 67) "Tay at olduğunu anlamaz, yiğit baba olduğunu anlamaz."

5. İkileme Kalıpları

Atasözlerinde ikileme kalıpları ön ikileme, iç ikileme ve art ikileme şeklinde olmak üzere üç şekilde sınıflandırılabilir. Ön ikileme kalıpları genellikle aynı kelimenin tekrarı şeklinde oluşmaktadır. Aynı şekilde art ikileme kalıplarında da aynı kelimelerin atasözünün sonunda tekrarlanmasıyla oluşmaktadır. İç ikileme kalıbında ise aynı kelime tekrarları atasözünün ortasında kullanılmaktadır. İkileme kalıbındaki yapılar, ikilemelerin cümlede kullanıldığı yere göre yani ön, iç ve art ikileme şeklinde gruplandırılmıştır. Her üç ikileme kalıbında da hem isim hem de fiil tekrarlarından oluşan kalıplar bulunmaktadır. Ancak bu kalıplar ayrıca isim ve fiil türüne göre gruplandırılmamıştır. Özbek atasözlerinde ikileme kalıplarının örnekleri şu şekildedir:

5.1. Ön İkileme Kalıbı

Yig'lab-yig'lab yop qazisang, **kulib-kulib** sug'orasan. (OXM: 15) "Ağlaya ağlaya ark kazarsan, güle güle sularsın."

Daryo-daryo qabul qil, **tomchi-tomchi** yubor. (OXM: 186) "Kazan kazan al, dam damla ver."

Yig'lab-yig'lab marza olsang, **o'ynab-o'ynab** sug'orasan. (OXM: 15) "Ağlaya ağlaya sınır kazsan, oynaya oynaya sularsın."

Shirin-shirin so'zlasang, ilon inidan chiqar. (OXM: 42) "Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır."

Achiq-achiq so'zlasang, musulmon dinidan chiqar. (OXM: 42) "Acı söz insanı dininden çıkarır." (TTA: 88)

So'ray-so'ray bilib olibdi, **uyala-uyala** quruq qolibdi. (OXM: 103) "Soran dağı aşmış, sormayan düz ovada şaşmış."

5.2. İç İkileme Kalıbı

Oyog'ing **tap-tap** etmasa, og'zing **shap-shap** etmaydi. (OXM: 17) "Ayağın rap rap etmese, ağzın şap şap etmez."

Turkistonda qo'y bir so'm, **kela-kela** o'n bir so'm. (OXM: 45) "Türkistan'da koyun bir som, gele gele on bir som."

O'zdan yig'ilib daryo bo'lar, **so'rab-so'rab** dono bo'lar. (OXM: 71) "Azdan birikip derya olur, sora sora âlim olur."

Gul — **dasta-dasta**, gul barmagan nokasta. (OXM: 87) "Çiçek demet demet, çiçek vermeyen rezil."

So'zlasam **shaq-shaq** deydi, so'zlamasam ahmoq deydi. (OXM: 168) "Konuşsam alkış tutar, konuşmasam ahmak der."

5.3. Art İkileme Kalıbı

Mehnat ham **egiz-egiz**, davlat ham **egiz-egiz**. (OXM: 16) "İş de birlikte devlet de birlikte."

Berganga – **qo'sha-qo'sha**, bermaganga – **o'sha-o'sha**. (OXM: 86) “Verene koşa koşa, vermeyene aheste aheste.”

O'zi kelgan **yor-yor**, o'zi ketar **yor-yor**. (OXM: 124) “Kendi gelen yâr yâr, kendi gider yâr yâr.” “Kendi düşen, kendi kalkar.” (TTA: 622)

Qozonda **jiz-biz**, ko'rpada **siz-biz**. (OXM: 131) “Kazanda cız bız, yorganda siz biz.”

Kimga – **hoy-hoy** kimga – **voy-voy**. (OXM: 182) “Kimine hay hay, kimine vay vay.”

6. Tahkiye (Öyküleme) Kalıpları

Türkçede anlatıma zenginlik ve ahenk katmak amacıyla kullanılan anlatım biçimlerinden olan tahkiye yani öyküleme, atasözlerinde de aynı amaçla yoğun şekilde kullanılmıştır. Tahkiyeli anlatımlara sahip olan atasözlerinde dil sade, açık ve anlaşılırdır. Atasözlerimizde zaman zaman tahkiyeli kullanımları inceleyen Pertev Naili Boratav, tahkiyeli atasözlerini “*fıkra özelliği taşıyan atasözleri*” başlığı altında incelemiştir (1969: 131). Atasözlerinde tahkiyeli kullanımlar, karşılıklı konuşma tarzında bir olayın anlatılmasıdır. Bu kullanım biçimiyle birden çok cümle bu yapıların içinde yer alabilmektedir (Bozkaplan, 2007: 1105)

Atasözlerinde tahkiyeli anlatımlar Türk dilinin eski dönemlerinden günümüze kadar kullanılagelmiştir. Tahkiyeli anlatımın Eski Uygur Dönemi ve Karahanlı Dönemi eserlerinde özellikle de *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* yer alan atasözlerinde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Bozkaplan, 2007: 1105). Saim Sakaoğlu, tahkiyeli atasözlerinin daha çok üçüncü şahsın ağzından anlatıldığına vurgu yapmış ve bu atasözlerini kahramanlarına göre kahramanı insan olan, kahramanı hayvan olan son olarak da kahramanı diğer varlıklar olmak üzere üç gruba ayırmıştır (1974: 134). Ömer Asım Aksoy ise bazı atasözlerinin kısa öykü biçiminde söylendiğini belirterek atasözleri sözlüğünde on iki tahkiyeli atasözünü örneği vermiştir (1998: 26). Özbek atasözlerinde tahkiye kalıpları sıklıkla ve farklı şekillerde kullanılmaktadır. Bu farklı kullanımları göstermek adına tespit edilen tahkiye kalıpları gösterilmeye çalışıldı. Özbek atasözleri üzerine yapılan bu incelemede ise tespit edilen tahkiyeli atasözleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

6.1. İsim: “...”deb+..., “...” degan+... Kalıbı

Tuyadan: “nega bo'ying egri” **deb** so'rasalar, “qayerim to'g'ri?” **degan** ekan. (OMIL: 402) “Deveye, “Niçin boynun eğri?” diye sormuşlar. Nerem doğru?” demiş.”

6.2. İsim+desang, fiil, isim +desang, Fiil Kalıbı

Bir desang, suyunar, ber desang, kuyunar. (OXM: 87) “Bir desen sevinir, ver desen üzülür.”

6.3. Fiil+desang+yoq, fiil+desang+yoq Kalıbı

Sog'ay **desang** suti yo'q, qirqay **desang** juni yo'q. (OXM: 88) “Sağayım desen sütü yok, kırkayım desen yünü yok.”

6.4. İsim+...+degan, isim+...+der Kalıbı

O'zini aka **degan** echkisini taka **der**. (OXM: 97) “Kendine ağa diyen, keçisine teke der.”

6.5. İsim+...+desa, isim+...+deydi Kalıbı

Birov o'laman **desa**, birov kulaman **deydi**. (OXM: 98) “Birisi öleceğim dese, birisi güleceğim der.”

6.6. **İsim+...+bo'lur, isim+...+bo'lur Kalıbı**

Yigit degan er **bo'lur**, mehnat ko'rsa sher **bo'lur**. (OMIL: 188) "Yigit dediğin mert olur, iş görse aslan olur."

6.7. **İsim+...deyman, isim+...deydi Kalıbı**

Men nima **deyman**-u xo'jam nima **deydi**. (OXM: 171) "Ben ne diyorum hocam ne diyor."

Men ne **deyman**, qo'bizim nima **deydi**. (OXM: 191) "Ben ne diyorum, kopuzum ne diyor?"

6.8. **İsim+...deydi, isim+...deydi Kalıbı**

Mard mardni **deydi**, nomard—nomardni (**deydi**). (OXM: 75) "Mert mertliğini söyler, namert namertliğini (söyler.)"

Qo'noq to'ydim, **deydi**, uy egasi yoqtirmadi, **deydi**. (OXM: 85) "Misafir doydum, der; ev sahibi beğenmedi, der."

Eshak yotaqolsam **deydi**, egasi yetaqolsam **deydi**. (OXM: 192) "Eşek yatsam der, sahibi gitsem der."

Bo'lar bola o'n beshida boshman, **deydi**.

Bo'lmag'uri o'ttizda yoshman, **deydi**. (OXM: 64) "Adam olacak çocuk on beşinde başım, der; olmayacak otuzunda gencim, der."

6.9. **İsim+...desa, isim+...deydi Kalıbı**

Yomon somonxona kuydi **desa**, Samarkand kuydi, **deydi**. (OMIL: 126) "Kötüye samanlık yandı desen, Semerkand yandı der."

6.10. **İsim+aytar: ..., isim+aytar: ... Kalıbı**

Yaxshi **aytar**: Yo'l qo'ydim, Yomon **aytar**: Men yengdim. (OXM: 35) "İyi söyler: Yol verdim, kötü söyler: Ben yendim."

6.11. **İsim der: "...", isim (der): "... Kalıbı**

Kinnachi **der**: "Kasal ko'paysin", Go'rkov (**der**): "O'lik ko'paysin." (OXM: 191) "Büyücü der: Hastalık çoğalsın, Meyyit (der): Ölüler çoğalsın."

6.12. **İsim+...fiil, isim "... deydi Kalıbı**

Yomondon to'n kiysang, to'ya "to'nim ber" **deydi**. (OXM: 30) "Kötüden kaftan giysen, toyda geri ister."

6.13. **İsim+so'radilar: "...?", ... (deydi) Kalıbı**

Tevadan **so'radilar**: Kasbing nima?

Attorlik (deydi). (OXM: 95)

"Deveye sormuşlar mesleğin ne?

Attarlık."

6.14. **Fiil+ekan+fiil+ekan, ...+ekan Kalıbı**

Degan ekan, degan ekan, bir kuyonni bir kuyon yegan ekan. (OMIL: 91) "Demiş imiş, demiş imiş, bir tavşanı bir tavşan yemiş imiş."

7. Olumsuzluk Kalıpları

Atasözlerinde olumsuzluk kalıpları genellikle iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar ya olumsuzluk ekleriyle ya da bazı olumsuz anlamdaki kelimelerle yapılmaktadır. Bu kelimeler de bazı edatlardan oluşmaktadır. Yapılan incelemelerde Özbek atasözlerinin daha çok fiil cümlesi kuruluşunda olduğu tespit edilmiştir. Bunun neticesinde Özbek atasözlerinde olumsuz anlamdaki edatlarla yapılan olumsuz kalıpların eklerle yapılan olumsuzlara göre sayıca daha az olduğu tespit edilmiştir. Özbek atasözlerindeki olumsuzluk kalıplarının örnekleri, önce edatlarla yapılanlar sonrasında eklerle yapılanlar biçiminde maddelendirilerek aşağıda gösterilmektedir:

7.1. ...emas, ...emas Kalıbı

Dono aql dor **emas**, nodon aqli yor **emas**. (OXM: 64) “Bilgenin akli dar değil, aptalın akli dost değil.”

Tasbeh ag’darganning bari mulla **emas**, tayoq tutganning bari cho’pon **emas**. (OXM: 71) “Tespih çeken molla değil, sopa sallayan herkes çoban değil.”

Chiroylik murod **emas**, xunuklik uyat **emas**. (OXM: 91) “Güzellik murat değil, çirkinlik ayıp değil.”

Boylik murod **emas**, yo’qlik uyat **emas**. (OXM: 116) “Zenginlik murat değil, yokluk ayıp değil.”

7.2. ...+fiil-mas, ...+fiil-mas Kalıbı

Jiyan-tog’a el **bo’lmas**, yakka tomchi sel **bo’lmas**. (OXM: 9) “Yeğen el olmaz, tek bir damla sel olmaz.”

Ko’chatni o’tqazmasang-**ko’karmas**, maqsadni istamasang-**topilmas**. (OXM: 16) “Fideyi dikmezsen yeşermez, maksadını aramazsan bulunmaz.”

O’g’rining uyi **bo’lmas**, uyida siri **bo’lmas**. (OXM: 26) “Hırsızın evi olmaz, evinde sırrı olmaz.”

So’ngak osh **bo’lmas**, nodon bosh **bo’lmas**. (OXM: 67) “Kemikten yemek olmaz, aptaldan baş olmaz.”

Bozor bilan och **qolmas**, yo’l tanigan kech **qolmas**. (OXM: 102) “Pazar bilen aç kalmaz, yol bilen geç kalmaz.”

O’g’il tug’mas xotin **bo’lmas**, mol topmas yiğit **bo’lmas**. (OXM: 105) “Oğul doğurmayan hatun olmaz, mal bulmayan yiğit olmaz.”

7.3. ...+fiil-ma, ...+fiil-ma Kalıbı

Ilmi borni yosh **dema**, ilmi yo’qni bosh **dema**. (OXM: 70) “İlmi olana genç deme, ilmi olmayana baş deme.”

Shamolimni **so’kma**, tuzimni yerga **to’kma**. (OXM: 82) “Rüzgârımı üfleme, tuzumu yere dökme.”

Aytgan joyga **erinma**, aytmagan joyga **ko’rinma**. (OXM: 113) “Çağrıldığı yere gitmeye erinme, çağrılmadığın yerde görünme. / Çağrılan yere kuş ol, çağrılmayan yere taş.” (TTA: 293)

Izzat tilasang ko’p **dema**, sihat tilasang ko’p **yema**. (OXM: 223) “Hürmet dilersen çok konuşma, sıhhat dilersen çok yeme.”

Ko’rga **tutqazma**, karga **eshittirma**. (OXM: 224) “Köre yakalanma, sağıra duyulma.”

7.4. ...+fiil-magan, ...+fiil-mas Kalıbı

Dushmanga nafrati **bo'lmaganning**, vatanga muhabbati **bo'lmas**. (OXM: 5) "Düşmana nefreti olmayanın vatana sevgisi olmaz."

Birikmagan birlashmas. (OXM: 8) "Birikmeyen birleşmez."

Uyiga **sig'magan** eliga **sig'mas**. (OXM: 10) "Evine sığmayan yurduna sığmaz."

Ari zahrin **chekmagan**, bol qadrini **bilmas**. (OXM: 11) "Arı zehrini bilmeyen, balın değerini bilmez."

Ishdan **qo'rqmagan**-qishdan **qo'rqmas**. (OXM: 14) "İşten korkmayan kıştan korkmaz."

O'ziga yeng **bo'lmagan**, o'zgaga bo'y **bo'lmas**. (OXM: 215) "Kendine yaka olmayan başkasına boy olmaz."

7.5. ...+fiil-may+isim+fiil-mas Kalıbı

Mehnat **qilmay** rohat **ko'rmas**, urug' **sepmay** ekin **o'rmas**. (OXM: 16) "İş yapmayana rahat görmez, tohum ekmeyen ekin biçmez."

Ota **bo'lmay** ota qadrini **bilmas**, ona **bo'lmay** ona qadrini **bilmas**. (OXM: 119) "Baba olmayan babanın değerini bilmez, ana olmayan ananın değerini bilmez."

7.6. ...+fiil-ar, ...+fiil-mas Kalıbı

Sovuq urgandan **qolar**, tuproq surgandan **qolmas**. (OXM: 5) "Soğuk dövenden kalır, toprak sürenden kalmaz."

Singan qo'l **ishlar**, dardi yurak **ishlamas**. (OXM: 213) "Kırılan el işler, dertli yürek işlemez."

Yuz qopni bog'lab **bo'lar**, yuz og'izni bog'lab **bo'lmas**. (OXM: 215) "Yüz çantayı bağlarsın, yüz ağzı bağlayamazsın."

Ko'z dardi **ko'rinar**, ko'ngil dardi **ko'rinmas**. (OXM: 224) "Gözün derdi görünür, gönül derdigörünmez."

7.7. ... +fiil-Gan+isim+fiil-mas Kalıbı

Elga **boqqan** yerga **boqmas**, ko'kka **boqqan** elga **yoqmas**. (OXM: 18) "Ele bakan yere bakmaz, göğe bakan ele yaklaşmaz."

Esahkni **urgan** bilan ot **bo'lmas**. (OXM: 215) "Eşeği dövsen de at olmaz."

Yo'lda **qo'shilgan**—do'st **bo'lmas**. (OXM: 223) "Yolda katılan dost olmaz."

7.8. ...+fiil-mas, ...+fiil-ar Kalıbı

Yolg'izning yoyi yo'qolsa **topilmas**, ko'pning o'qi yo'qolsa **topilar**. (OXM: 9) "Yalnızın yayı kaybolsa bulunmaz, çoğun oku kaybolsa bulunur."

Qora chivin kishi **o'ldirmas**, ko'ngil **aynitar**. (OXM: 234). "Karasinek öldürmez ama mide bulandırır."

7.9. ...fiil-sa, ...+fiil-mas Kalıbı

Ona yurtning omon **bo'lsa**, rangi ro'ying somon **bo'lmas**. (OXM: 5) "Ana vatanın iyiyse, rengin saman olmaz."

El bor **bo'lsa** er xor **bo'lmas**, er bor **bo'lsa** el xor **bo'lmas**. (OXM: 6) "Yurt varsa er çaresiz olmaz, er varsa yurt çaresiz olmaz."

Qora qozon qaynab **tursa**, qizilo'ngach kuyib **qolmas**. (OXM: 219) "Kazan kaynadıkça yemek borusu yanmaz."

7.10. ...+fiil-magan+...+fiil+mas Kalıbı

Vatan qadrini **bilmagan** o'z qadrini **bilmas**. (OXM: 5) "Vatanın değerini bilmeyen kendi değerini bilmez."

8. Karşılaştırma Kalıbı

Karşılaştırma, birbiriyle ilişkili iki kavram, varlık ya da iki şeyin ortak olan ile ortak olmayan yönlerini göstermektir (Bilgin, 2006: 555). Özbek atasözlerinde karşılaştırma genellikle iki nesne arasında, insan ile hayvan arasında ya da insan ile doğa olayları arasında yapılmaktadır. Bu karşılaştırmalarda insanın kötü huyları, olumsuz yönleri karşısında hayvanın ya da doğanın daha iyi olduğu vurgulanmıştır. Karşılaştırma kalıplarında olumsuz ya da kötü olan ilk bölümde verilirken iyi olan ikinci bölümde verilmiştir.

8.1. ...+dan+...+yaxshi Kalıbı

O'zganing otidan o'zining eshaging **yaxshi**. (OXM: 190) "Başkasının atından kendi eşeğin iyidir."

Birdan ikki **yaxshi**, ikkidan uch **yaxshi**. (OXM: 8) "Birden iki iyidir, ikiden üç iyidir."

Yo'li semiz eshakdan yag'ir bo'lsa ham ot **yaxshi**, qadr bilmas qarindoshdan yaqindagi yot **yaxshi**. (ÖTAD: 50) "Boynu kalın eşekten uyuz olsa da at iyidir, kadir bilmez akrabadan yakındaki yabancı iyidir."

Sinalmagan farishtadan, sinalgan shayton **yaxshi**. (OXM: 226) "Denenmemiş melekten, denenmiş şeytan iyidir. / Denenmiş ayran, denenmemiş yoğurttan iyidir." (TTA: 338)

Oltmish yashar ahmoqdan, olti yashar dono **yaxshi**. (OXM: 67) "Altmış yaşındaki ahmaktan altı yaşındaki âlim iyidir."

Qayg'u keltirar shodlikdan, yomg'ir keltirar momaqaldiroq **yaxshi**. (OXM: 239) "Keder getiren sevinçten yağmur getiren yıldırım iyidir."

O'tgan ishdan tush **yaxshi**. (OXM: 231) "Yaşanan işten rüya güzeldir."

Gap bilmagan og'izdan gapirolmas gung **yaxshi**. (ÖTAD: 161) "Söz bilmez ağızdan dilsiz daha iyidir."

Vafosiz yordand jafoli dor **yaxshi**. (ÖTAD: 174) "Vefasız yârdan cefalı darağacı iyidir."

8.2. ...+dan+...+afzal / a'lo Kalıbı

Bazı atasözlerinde iki unsur arasında karşılaştırma yapılırken "yaxshi" kelimesi yerine aynı anlama gelen başka kelimelerin kullanıldığı ya da tamamen düşürüldüğü ama cümlede anlamının var olduğu görülmektedir. Bu kullanım örnekleri şu şekildedir:

O'lik arslondan tirik sichqon **afzal**. (OXM: 204) "Ölü aslandan canlı sıçan iyidir."

Minnatli tuyadan beminnat to'qli **afzal**. (OXM: 118) "Minnetli deveden, minnetsiz toklu iyidir."

Shirin yuzingdan shirin so'zing a'lo. (OXM: 42) "Tatlı yüzünden tatlı sözün âlâ."

Sozli tord**dan** – nozli sado. (OXM: 91) “Sözlü tardan nazlı seda iyidir.”

Sevimsiz yord**dan** kezimlik ot a’lo. (OXM: 123) “Sevimsiz yârdan başiboş at âlâ.”

Obro’ni izlash**dan** ish ko’rsatgan afzal. (OXM: 202) “Hürmet isteyenden iş yapan iyidir.”

8.3. ...+dan+...+yomon Kalıbı

Bazı Özbek atasözlerinde karşılaştırma yapılırken olumsuzlama yapılarak iyi ile kötü arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır.

Qir**qdan** qirg’in yomon. (OXM: 52) “Kırktan kırgın kötü.”

O’lq**andan** qo’rqqa yomon. (OXM: 56) “Ölenden korkan kötüdür.”

Qo’rqqa**ndan** hovligan yomon. (OXM: 112) “Korkandan havlayan kötüdür.”

Xo’rlik o’lim**dan** yomon. (OXM: 119) “Aşağılanma ölümden kötüdür.”

Intizorlik o’lim**dan** yomon. (OXM: 122) “İntizar (beklemek) ölümden kötüdür.”

9. Paralellik Kalıpları

Özbek atasözlerinde paralel kalıplar genellikle dört şekilde kullanılmaktadır. Birinci kalıp yapıda paralel yapı, tek sözcüğün paralel kullanılmasıyla oluşmaktadır. İkinci yapıda belirtili isim tamlamalarının paralel oluşumu vardır. Üçüncü yapıda yine isim tamlamalarının ancak bu sefer belirtisiz isim tamlamalarının paralel kullanımı vardır. Son yapıyı ise sıfat tamlamalarının paralel kullanımı oluşturmaktadır.

9.1. Paralel Kelime Kalıbı

O**tdan** bo’lgan o’t yeydi, i**tdan** bo’lgan et yeydi. (OXM: 44) “Attan olan ot yer, itten olan et yer.”

A**rslon** izidan qaytmas, yig**it** – so’zidan. (OXM: 54) “Aslan izinden dönmez, yiğit sözünden.”

Yolg’**onchi** horimas, o’g’**ri** qarimas. (OXM: 106) “Yalancı yorulmaz, hırsız ihtiyarlamaz.”

E**shak** oyog’i ostini ko’zlar, o**t** olti oylik yo’lni izlar. (OXM: 152) “Eşek ayağının altını gözler, at altı aylık yolu izler.”

E**r** yursa, yo’li ochilar, x**otin** yursa, yuzi ochilar. (OXM: 169) “Erkek yürüse yolu açılır, kadın yürüse yüzü açılır.”

9.2. Paralel Belirtili İsim Tamlaması Kalıbı

O**tning yomoni** – ola, x**otinning yomoni** – balo. (OXM: 34) “Atın kötüsü ala, kadının kötüsü bela.”

O**tning yomoni** toy bilan o’ynar, e**shakning yomoni** ot bilan o’ynar. (OXM: 34) “Atın kötüsü tayla oynar, eşeğin kötüsü atla oynar.”

Bir **kishi** ming kishi uchun, **ming kishi** bir uchun. (OXM: 8) “Birimiz hepimiz için, hepimiz birimiz için.”

Y**omonning yaxshi** so’zidan, y**axshining yomon** so’zi yaxshi. (OXM: 40) “Kötünün iyi sözünden, iyinin kötü sözü daha iyidir.”

E**rimning topganini** o’ynab yeyman, o’g’**limning topganini** o’ylab yeyman. (OXM: 155) “Erimin bulduğunu oynayıp yerim, oğlumun bulduğunu düşünüp yerim.”

9.3. Paralel Sıfat Tamlaması Kalıbı

Issiq kiyim tanli ilitar, **issiq so'z** jonni ilitar. (OXM: 40) "Sıcak giysi vücudu ısıtır, sıcak söz ruhu ısıtır."

Yomon kun yaxshi bo'lar, **yomon odam** yaxshi bo'lmas. (OXM: 151) "Kötü gün iyi olur ama kötü insan iyi olmaz."

10. Tezat Kalıpları

İki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirine kaşıtlı nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söyleme sanatı olarak ifade edilmiştir (Pala, 1999: 36). Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi atasözlerinde tezat kalıpları sadece zıtlığı belirtmek için değil aynı zamanda benzerlikleri karşılaştırmak için kullanılmaktadır. Özbek atasözlerinde tezat kalıpları genel olarak üç şekilde kullanılmaktadır. Bunlar her iki cümlede başında kullanılan ön tezat kalıpları, cümlelerin ortasında yer alan orta tezat kalıpları ve cümlelerin sonunda kullanılan art tezat kalıplarıdır. Bu kalıpların örnekleri şu şekildedir:

10.1. Ön Tezat Kalıpları

Tekinxo'r qopib yeydi, **mehnatkash** topib yeydi. (OXM: 22) "Haramzade çalıp yer, çalışkan kazanıp yer."

Yomon atalib tirik yurguncha, **yaxshi** atalib o'lgan yaxshi. (OXM: 28) "Kötü isimle yaşamaktansa iyi isimle ölmek iyidir."

Do'st kuydirib aytar, **dushman**-suydirib. (OXM: 48) "Dost acı söyler, düşman sevdirebilir."

Aqlli kengash qilar, **ahmoq** – urush. (OXM: 62) "Akıllı akıl danışır, ahmak savaşıyor."

Dono o'ylab aytar, **nodon**-o'ynab. (OXM: 64) "Âlim düşünüp söyler, aptal oynayıp."

Yaxshi kelin – kelin, **yomon** kelin – o'lim. (OXM: 129) "İyi gelin gelindir, kötü gelin ölümdür."

Avvalgi savdo – savdo, **keyingi** savdo – g'avg'o. (OXM: 209) "Önceki ticaret ticarettir, sonraki ticaret kavgadır."

10.2. Orta Tezat Kalıpları

Ishi **borga** bir kun hayit, ishi **yo'qqa** har kun hayit. (OXM:14) "İşi olana bir gün bayram, işi olmayana her gün bayram."

Kelining **yaxshi** bo'lsa berdi xudo, kelining **yomon** bo'lsa urdi xudo. (OXM: 127) "Gelinin iyi ise verdi Allah, gelinin kötü ise vurdu Allah."

Davlat **kelsa** yo'l ochar, davlat **ketsa** do'st qochar. (OXM: 167) "Devlet gelirse yol açar, devlet giderse dost kaçar."

O'zining **butunini** qo'yib, birovning **yarmiga** osilar. (OXM: 149) "Kendisinin bütünü bırakıp başkasının yarımına asılır."

10.3. Art Tezat Kalıpları

Er yigit o'zi uchun **tug'ilar**, eli uchun **o'lar**. (OXM: 7) "Er yiğit kendi için doğar, halk için ölür."

Birlashgan **o'zar**, birlashmagan **to'zar**. (OXM: 8) "Birleşen uzar, birleşmeyen tozar."

Ishlaganning ishi **bitar**, kishnaganning kuni **o'tar**. (OXM: 15) "Çalışanın işi biter, kişneyenin günü geçer."

Ishchan tilagi-**tong ota qolsa**, erinchak tilagi-**kun bota qolsa**. (OXM: 15) "Çalışkanın dileği tan atsa, üşengecin dileği gün batsa."

11. Emir Kalıpları

Atasözleri yaşanmışlıkların neticesinde ortaya çıkmıştır ve bu yaşanmışlıklardan çıkarılan derslerle öğüt verici mahiyettedir. Bu nedenle atasözlerinde emir kipi yoğun şekilde kullanılmıştır. Emir kipi, Türk dilinin tarihi seyri içinde çok az değişikliğe uğramış ya da hiç değişmemiş nadir şekil bilgisi özelliğidir. Emir kipleri atasözlerinde emir kalıbı şeklinde kullanılmaktadır. Türk dilinin atasözlerinde genel olarak ikinci tekil ve üçüncü tekil şahıs emir kipi kullanılmıştır. Bu özellik Özbek atasözleri için de geçerlidir. Ancak yapılan incelemede Özbek atasözlerinde ikinci tekil şahıs emir kipinin daha sık kullanıldığı, üçüncü tekil şahıs emir kipinin ise kullanılmadığı ya da çok az örnekte kullanıldığı tespit edilmiştir.

11.1. Emir 2. Tekil Kişi Kalıbı

Az önce ifade edildiği gibi Özbek atasözlerinde emir kalıpları daha çok ikinci tekil emir kipi ile yapılmaktadır. Bunda atasözlerinin öğüt verici mahiyette olmasının payı büyüktür. Emir kalıbındaki atasözlerine baktığımızda emir anlamının dışında gereklilik, uyarma, tavsiye ifade eden kalıplar da bulunmaktadır.

Vatanni gado bo'lguncha, kafan gado **bo'l**. (OXM: 5) "Vatan dilencisi olacağına kefen dilencisi ol."

O'lsang o'l, vataningda **bo'l**. (OXM: 7) "Ölürsen öl, vatanında öl."

Eling o'g'ri bo'lsa, og'ri bo'l, bo'ri bo'lsa, bo'ri **bo'l**. (OXM: 11) "Elin hırsız ise hırsız ol, kurt ise kurt ol."

Do'sting uchun zahar **yut**. (OXM: 49) "Dostun için zehir yut."

Oldingdagini ko'rib fikr qil, orqadagini ko'rib shukur **qil**. (OXM: 66) "Önündekini görüp düşün, arkandakini görüp şükret."

Avval bil, keyin **qil**. (OXM: 69) "Önce bil, sonra yap."

Harom **yegin** to'yguncha, kaltak **yegin** o'lguncha. (OXM: 22) "Doyuncaya kadar haram ye, ölünceye kadar dayak ye."

11.2. Emir 3. Tekil Kişi Kalıbı

Darding bo'lsa bo'lsin, qarzin **bo'lmasin**. (ÖTAD: 16) "Derdin olursa olsun, borcun olmasın."

Yigitning sazasi singuncha, shaytonning boyni **uzilsin**. (OXM: 163) "Yiğidin sazı kırılıncaya kadar şeytanın boynu kırılsın."

Puling bo'lmasa, **bo'lmasin**, shirin so'zing **bo'lsin**. (OXM: 40) "Para olmazsa olmasın, tatlı sözün olsun."

12. Tanım Kalıpları

Tanım kalıpları doğrudan bir nesnenin, varlığın tanımlaması ya da açıklaması şeklinde değildir. Atasözlerinde verilmek istenen mesajlar bazı örneklerde, mecazlarla ya da benzetmelerle aktarılmıştır.

Bu kalıplarda *isim...+dir* şeklinde bir kalıp yapı vardır. Ayrıca bu kalıptaki atasözleri genellikle kısa cümle yapısındadır.

12.1. İsim+ ...+dir Kalıbı

Odam bordir, odamlarning naqshidur, **odam bordir**, hayvon undan yaxshidur. (OXM: 118) “İnsan vardır, insanların simgesidir; insan vardır, hayvan ondan iyidir.”

Ona—olam faxridir. (OXM: 118) “Ana evrenin gururudur.”

Qilich eng so’nggi hiyladir. (OXM: 207) “Kılıç en sonuncu hiledir.”

Gul g’unchaligida xordir, ochilsa o’zgalarga yordir. (OXM: 116) “Gül tomurcuklandığında dikendir, açıldığında başkalarına yârdır.”

Ona – olam faxridir. (OXM: 118) “Anne âlemin gururudur.”

12.2. İsim – ... Kalıbı

Aql—odamning oltin toji. (ÖTAD: 16) “Akıl insanın altın tacıdır.”

Til-aql tarozusi. (OXM: 41) “Dil akıl terazisidir.”

Ona yurtning – oltin beshiging. (OXM: 5) “Ana vatanın altın beşiğindir.”

Ota kasbi—davlat kasbi. (OXM: 71) “Baba mesleği devlet mesleğidir.”

Odob—oltidan qimmat. (OXM: 81) “Terbiye altından değerlidir.”

12.3. İsim Tamlaması+...+dir Kalıbı

Yurt egasi yo’lbarsdir, oldirgani qo’ymasdir. (OXM: 7) “Yurt sahibi kaplandır, sahibini bırakmaz.”

O’z aqling aqlidir, elning aqli naqlidir. (OXM: 43) “Kendi aklın akıldır, elin akli rivayettir.”

Botir joni sabildir, **yomon joni** azizdir. (OXM: 54) “Kahramanın canı sahihsizdir, kötünün canı kıymetlidir.”

Mol egasi yo’lbarsdir, oldirgani qo’ymasdir. (OXM: 148) “Mal sahibi kaplandır, aldığı bırakmaz.”

Zolim ishi shafodir, **mardning ishi** vafodir. (OXM: 74) “Zalimin işi şefaattir, cesurun işi vefadır.”

Qiz ko’ngli – qizigan tandir. (OXM: 152) “Kız gönlü sıcak fırındır.”

12.4. Sıfat Tamlaması+...+dir Kalıbı

Olqish olgan omondir, **qorg’ish olgan** yomondir. (OXM:33) “Alkış alan iyidir, kargış alan kötüdür”

Xotinli ro’zg’or guldur, **xotinsiz ro’zg’or** cho’ldir. (OXM: 128) “Hatunlu aile çiçektir, hatunsuz aile çöldür.”

Yaxshi hamsoya guldur, **yomon hamsoya** cho’ldir. (OXM: 130) “İyi komşu çiçektir, kötü komşu çöldür.”

Donni yiqqan donodir. (OXM: 186) “Buğday biriktiren bilgedir.”

13. Benzetme Kalıbı

Atasözlerinde anlatıma ahenk katılmak istenildiğinde ya da anlatım zenginleştirilerek pekiştirilmek istenildiğinde benzetme kalıpları kullanılmaktadır. Atasözlerindeki benzetme kalıplarında toplumun

örf, âdet ve geleneklerini, toplumun değer yargılarını ya da geçim kaynaklarını görmek mümkündür. Çünkü atasözlerinde bir şey yüceltilmek ya da övülmek istenildiğinde toplum için değerli olan şeylerle benzerlik kurulmaktadır. Özbek atasözlerinde ise benzetme kalıplarının kuruluşunda çeşitli edatların yoğun şekilde kullanıldığı görülmektedir.

13.1. İsim+dek+..., isim+dek+... Kalıbı

Chinor**dek** bo'ying bo'lguncha, tumor**dek** aqling bo'lsin. (OXM: 67) "Çınar gibi boyun olacağına muska gibi aklın olsun."

Kumus**dek** ter to'ksang, gavhar**dek** dur olarsan. (OXM: 15) "Gümüş gibi terlersen, inci gibi değerlenirsin."

Qul**dek** ishla, bek**dek** tishla. (OXM: 19) "Köle gibi çalış, bey gibi ye."

O'rqimchak**dek** o'rmala, bedan**dek** yo'rg'ala. (OXM: 104) "Örümcek gibi sürün, bıldırcın gibi hızlı yürü."

Qo'y**dek** yuvvosh bo'l, ot**dek** – yuquruk. (OXM: 105) "Koyun gibi sakın ol, at gibi atik."

13.2. ...+bor, ...+bor Kalıbı

Ikki sig'ir soqqanning ayroni **bor**, ikki xotin olganning vayroni **bor**. (ÖTAD: 105) "İki sığır sağanın ayranı olur, iki hanımı olan viran olur."

Qimmatda bir hikmat **bor**, arzonda bir illat **bor**. (ÖTAD: 150) "Pahalıysa vardır bir hikmeti, ucuzsa vardır bir illeti."

Kishi bo'lgan kishining kishi birlan ishi **bor**, kishi bo'lmagan kishining kishi birlan ne ishi **bor?** (ÖTAD: 14) "İnsan olanın insanla işi olur, insan olmayanın insanla ne işi olur?"

Osh yeganda ot kuchi **bor**, go'sht yeganda toy kuchi **bor**. (ÖTAD: 25) "Pilav yiyende at gücü olur, et yiyende tay gücü olur."

Aytilgan yerde **bor**, aytilmagan yerda nima **bor?** (ÖTAD: 63) "Davet edilen yere var, davet edilmeyen yerde ne var?"

Dardim **bor** dardkashim yo'q, g'amim **bor** g'amkashim yo'q. (ÖTAD: 64) "Derdim var derdimi anlayan yok, gamım var üzüntümü anlayan yok."

14. Kafiye Kalıpları

Atasözlerinde kafiye kalıpları belirli bir kafiye kalıbıyla ortaya çıkmaktadır. Özbek atasözlerinde kafiye kalıpları genellikle iki şekilde oluşmaktadır. Birinci şekilde kafiye kalıbını oluşturan kelimelerden birisi diğerinin içinde yer almaktadır. Bu kullanım biçiminde atasözünün birinci bölümündeki kelime ikinci bölümdeki kelimenin içinde yer alabileceği gibi bunun tersi olabilmektedir. Diğer bir kafiye kalıbında ise yakın seslerin oluşturduğu bir kafiye bulunmaktadır.

14.1. Tekrara Dayanan Kafiye Kalıbı

Ona yurtning **omon** bo'lsa, rangi ro'ying **somon** bo'lmas. (OXM: 5) "Ana vatanın iyi olsa, rengin saman olmaz."

Tekin topqan mol **yomon**, oxiri qo'ymas **omon**. (OXM: 21) "Bedava bulduğın mal kötü, sonunu bırakmaz iyi."

Yonmasa o'tin **yomon**, yoqolmasa xotin **yomon**. (ÖTAD: 177) "Yanmasa odun kötü, yakamazsa hatun kötü." "

Yulduz aslo oy **bo'lmas**, o'g'rikdan boy **bolmas**. (OXM: 25) "Yıldız asla ay olmaz, hırsızdan zengin olmaz."

Yolg'onchi **or bo'lmas**, to'g'ri so'zli **xor bo'lmas**. (OXM: 106) "Yalancı arlanmaz, doğru sözlü aşağılanmaz."

14.2. Yakın Seslerle Oluşan Kafiye Kalıbı

Ko'pning ishi **yetmas**, ozning ishi **bitmas**. (OXM: 9) "Çoğun işi yetişmez, azın işi bitmez."

Oldinga kelganni **yemak-hayvonning** ishi.

Og'ziga kelganni **demak-nodonning** ishi. (OXM: 66) "Önüne geleni yemek hayvanın işi. Ağzına geleni söylemek cahilin işi."

Suvsiz yerda **tol** bo'lmas, qovoqarida **bol** bo'lmas. (OXM: 88) "Susuz yerde söğüt olmaz, eşek arısında bal olmaz."

Xalqqa suyansang **bo'lasan**, xalqdan chiqsang **so'lasan**. (OXM: 10) "Halka güvenirsen olursun, halktan ayrılırsan solarsın."

Qo'lingdan kelsa **qo'lingdan** ber, qo'lingdan kelmasa **yo'lingdan** ber. (OXM: 38) "Elinden gelse elinden ver, elinden gelmese yolundan ver."

Meros moli **to'zadi**, merosli hunar **o'zadi**. (OXM: 70) "Miras malı tozar, miraslı hüner çoğalır."

15. Eksiltme Kalıbı

Eksilteli cümle, cümlenin bir ögesinin eksiltilerek kullanılmasıdır. Bu eksiltelen öge genellikle yüklem olduğu gibi cümlenin başka bir ögesi de eksiltilebilmektedir. Atasözlerinde eksilteli cümle kalıpları sıklıkla kullanılmaktadır. Eksilteli cümle yapısında olan atasözlerinde eğer eksik olan öge yüklem ise, cümle tek bir yargı üzerine kurulurken bazı atasözlerinde birden fazla yargı tek bir yüklemle bağlanmaktadır. Özbek atasözlerinde eksiltme kalıplarının örnekleri şu şekildedir:

Ovni – oziq bilan, odamni – so'z bilan. (OXM: 39) "Avı azıkla, insanı sözle."

Odam gap bilan, hayvon o't bilan. (OXM: 39) "İnsan sözle, hayvan otla."

Tilni bog'la dil bilan, dilni bog'la til bilan. (OXM: 41) "Dili bağla gönülle, gönlü bağla dille."

Daraxt – ildizi bilan, odam – do'stlari bilan. (OXM: 47) "Ağaç köküyle, insan dostlarıyla."

Itning ishi gadoy bilan. (OXM: 58) "İtin işi dilenciyle."

Bolalik – podsholik. (OMIL: 58) "Çocukluk padişahlık."

16. Ek Tekrarı Kalıbı

Atasözlerinde çeşitli kelimelerin tekrarlanmasıyla sağlanan ahenk ve pekiştirme, bazı eklerin tekrar edilmesiyle de sağlanmaktadır. Atasözlerinde kafiyeyi sağlamak için aynı anlam ve görevde ekler getirilerek ek tekrarı kalıpları oluşturulmaktadır (Özkan, 2011: 1600). Atasözlerindeki ek tekrarları genel olarak isim cinsinden eklerin özellikle de hâl eklerinin tekrarlanmasıyla yapılmaktadır. Bununla birlikte fiil çekim ekleri de ek tekrarı biçiminde kullanılmaktadır. Ek tekrarı kalıbında kullanılan ekler

daha çok çekim eki görevinde olmakla birlikte bazı yapım eklerinin de ek tekrarı kalıbında kullanıldığı görülmektedir. Özbek atasözlerinde tespit edilen ek tekrarı kalıpları şu şekildedir:

16.1. +da

Kishi yerida sulton bo'lguncha, o'z elingda cho'pon bo'l. (OXM: 5) "Başkasının yerinde sultan olacağına, kendi yurdunda çoban ol."

Mehmon izzatda, mezbon xizmatda. (OXM: 84) "Misafir izzette, ev sahibi hizmette."

Ot qarisa—oxurda, it qarisa—chuqurda. (OXM: 243) "At yaşlanınca ahırda, it yaşlanınca çukurda."

Er qarisa—el ichida, sher qarisa—g'or ichida. (OXM: 243) "Er yaşlanınca el içinde, şer yaşlanınca mezar içinde."

El – qo'ngan yerda, ot – to'ygan yerda. (OXM: 6) "Halk konduğu yerde, at doyduğu yerde."

16.2. +dan

Kelish mehmondan, ketish mezbondan. (OXM: 84) "Gelmek misafirden, müsaade ev sahibinden."

Mehmon kelar eshikdan, rizqi kelar teshikdan. (OXM: 84) "Misafir gelir kapıdan, rızkı gelir delikten."

Alp – otadan, zot – onadan. (OXM: 54) "Yiğit babadan, soy anadan."

Yo – ostidan, yo – ustidan. (OXM: 98) "Ya altından ya üstünden."

Bola beshikdan yiqilguncha, podsho taxtidan yiqilsin. (OXM: 138) "Bebek beşikten düşene kadar, padişah tahtından düşsün."

16.3. +ga

Bulbulga bog' yaxshi, kaklikka-tog'. (OXM: 5) "Bülbüle bahçe iyi, kekliğe dağ (iyidir)."

Vatanga kelgan-imonga kelar. (OXM: 5) "Vatana gelen imana gelir."

Vatanga falokat-o'zinga halokat. (OXM: 5) "Vatana felaket, kendine ölümdür."

Suvni bersan elga, yasharsan ming yilga. (OXM: 5) "Suyu versen halka, yaşarsın bin yıl."

Zamon senga boqmasa, sen zamonga boq. (ÖTAD: 188) "Zaman sana uymuyorsa sen zamana uy."

16.4. +siz

Vatansiz inson, kuysiz bulbul. (OXM: 5) "Vatansız insan, ötmeyen bülbül."

Tilga ixtiyorsiz – elga e'tiborsiz. (OXM: 41) "Diline dikkat etmeyen, başkasına itibar etmez."

O'tirib edim g'amsiz, buzog'im tug'di dumsiz. (OXM: 100) "Oturup yedim gamsız, buzağım doğdu kuyruksuz."

Suvsiz yer – jonsiz jasad. (OXM: 237) "Susuz yer, cansız bedendir."

G'amsiz oshim – da'vosiz boshim. (OXM: 239) "Azıcık aşım, ağrısız başım."

16.5. –ma

Otni tepmez dema, itni qopmaydi dema. (ÖTAD: 29) "Atı tepmez deme, iti ısırılmaz deme."

Yetdim deganda yiqilma, to'ldim deganda to'kilma. (ÖTAD: 121) "Kavuştum dediğinde yıkılma, doldum dediğinde taşma."

Xashakdan hasham bich**ma**, yolg'andan qasam ish**ma**. (ÖTAD: 155) "Samandan harç yapma, yalandan yemin etme."

Bilmaqanni bildim **dema**, qilmaqanni qildim **dema**. (OXM: 93) "Bilmediğini bildim deme, yapmadığını yaptım deme."

Ertagi nasibadan qol**ma**, kechki nasibiga bor**ma**. (OXM: 184) "Yarınki nasibinden kalma, geceki nasibine varma."

16.6. +li

Özbek atasözlerinde ek tekrarı biçiminde oluşan kullanım kalıplarında daha çok çekim ekleri kullanılmakta, bunun yanı sıra +li isimden isim yapım eki ile de ek tekrarı kalıplarının oluştuğu görülmektedir. Bu yapıdaki örnekler şu şekildedir:

Pardoz qilgan chiroyl**li**, ammo husni bir oyl**li**. (OXM: 90) "Makyaj yapan güzeldir, ama güzelliği bir aydır."

Qiz bor – qirg'iz qavoql**li**, qiz bor – qarchig'ay qanot**li**. (OXM: 92) "Kız var Kırgız bakışlı, kız var şahin kanatlı."

Yoshlikning yeli kuch**li**, keksalikning – aql**li**. (OXM: 242) "Gençliğin rüzgârı güçlü, ihtiyarlığın aklı."

Yozning kuni – yuz tur**li**, qishning kuni – qirq tur**li**. (OXM: 247) "Yaz günü yüz türlüdür, kış günü kırk türlüdür."

Yaxshi xotin – umr bol**li**, yomon xotin – jon zavol**li**. (OXM: 130) "İyi hatun ömrün balı, kötü hatun canın felaketi."

16.7. -ar

Ishdan qochar, yiroqqa sochar. (OXM: 14) "İşten kaçar, uzağa saçar."

Bilgan bilganin ishlar, bilmagan barmog'in tishlar. (OXM: 69) "Bilen bildiğini işler, bilmeyen parmağını dişler."

Bilgan bitirar, bilmagan yitirar. (OXM: 69) "Bilen bitirir, bilmeyen yitirir."

Ilmsiz bir yashar, ilimli ming yashar. (OXM: 70) "İlimsiz bir yaşar, ilimli bin yaşar."

Yaxshi o'g'il tindirar, yomon o'g'il o'ldirar. (OXM: 140) "İyi oğul dindirir, kötü oğul öldürür."

17. Sayı Kalıbı

Özbek atasözlerinde sayı kalıpları iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu kalıplar ya cümlenin başındaki bir sayı ile bir ismin oluşturduğu kalıp şeklinde ya da sıralı cümle yapısındaki atasözlerinde birinci cümlenin başındaki sayı ile ikinci cümlenin başındaki sayının mukayesesi şeklinde oluşmaktadır. Bu yapıdaki örnek atasözleri şu şekildedir:

Bir aldasang, yuz aldasang. (OXM: 221) "Bir kandıran yüz kandırır."

Uch kishi bilgan sirni, yuz kishi bilar. (OXM: 161) "Üç kişinin bildiği sırrı yüz kişi bilir."

Besh qo'rqoqga – bir qarg'a. (OXM: 54) "Beş korkağa bir karga."

Umringdan **uch** kun qolsa ot ol, **bir** kun qolsa – xotin. (OXM: 135) Üç günlük ömrün varsa at al, bir günlük ömrün varsa hatun."

Uch kun barvaqt turgan **bir** kun yutar. (OXM: 210) “Üç gün erkenden kalkan bir gün kazanır.”

Yetti o'lchab, **bir** kes. (OXM: 194) “Yedi ölçüp bir kes.”

Sonuç

Bu çalışmada Özbek atasözleri kalıp yapılar açısından değerlendirildi. Özbek atasözlerinin yapı özellikleri farklı bir bakış açısıyla değerlendirildi ve Türk Lehçelerinin ortak özelliklerinin gösterilebilmesi için atasözleri Türkiye Türkçesine de aktarıldı. Atasözleri Türk dilinin geneli için değerlendirildiğinde bütün Türk dünyası için ortak kültürü, geçmişi ve dili göstermesi için önemlidir. Bununla birlikte Türk dünyasının farklı bölgelerinde farklı gramer özellikleri gösteren yapılar da ortaya çıkmıştır. Atasözleri dil bilgisi açısından değerlendirildiğinde kalıp hâldeki dil birimleridir. Bu kalıp ifadelerde yapılacak bir değişikliğin kullanım kalıbını ve atasözünün yapısını bozacağı için atasözleri asırlardır değişmeden günümüze gelmiştir. Yapılan incelemede Özbek atasözlerinin kalıp yapıların çeşitliliği açısından oldukça zengin olduğu görülmektedir.

Özbek atasözlerindeki kullanım kalıpları yakından incelendiğinde daha çok isim tamlaması ve sıfat tamlaması yapısında olduğu görülmektedir. Hem isim tamlaması hem de sıfat tamlaması kalıbındaki yapılar aynı türdeki iki tamlamanın birlikte kullanılmasıyla oluşmaktadır. Atasözlerinde bu tamlamaların birincisi özne ikincisi ise yüklem görevindedir. Ayrıca karşılaştırmaya dayalı kalıp yapılarda paralellik ve tezat kalıplarının da sık kullanıldığı görülmektedir. İki bağlaçlı tekrar kalıplarında belirli bağlaçlar yerine farklı bağlaçların kullanıldığı görülmektedir. İkileme kalıplarında genellikle aynı kelimelerin tekrar edilmesi tercih edilmiştir. Özbek atasözlerinde oldukça farklı biçimde tahkiye kalıplarının kullanıldığı görülmektedir. Atasözlerinde karşılaştırma kalıpları iki nesne, iki insan ya da insan ile doğa olayları arasında yapılmaktadır. Paralellik kalıplarında tamlamalar oldukça sık kullanılmaktadır. Tezat kalıplarında olumlu-olumsuz, iyi-kötü gibi zıtlığın yanı sıra benzerlikler de yer almaktadır. Kafiye ve ahenge dayalı kullanım kalıplarında ek tekrarları ön plandadır. Yine bu kalıpların sınıflandırılmasında tekrar eden ekin yeri önemlidir. Emir kalıplarında genellikle tekil şahısların özellikle de ikinci tekil şahsın kullanıldığı görülmektedir. Tanım kalıplarında eksilteli cümlelerin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Ek tekrarı kalıplarında daha çok isim çekim eklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Özbek atasözleri cümle yapısı bakımından incelendiğinde daha çok sıralı cümle yapısında olduğu görülmektedir. Kullanım kalıpları sınıflandırılırken atasözünün tamamını kapsamaması ya da atasözünün baş kısmı, orta kısmı veya son kısmını kapsamamasını sınıflandırmada belirleyici olmuştur. Bu şekildeki sınıflandırmada üç grupta da yani atasözünün baş, orta ve son kısmını kapsayan kullanım kalıplarının kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca kalıbın oluşumunda önemli rol oynayan tamlama ya da kelimenin yerinin yapıların sınıflandırılmasında etkili olduğu görülmektedir.

Kısaltmalar

OXM	O'zbek Xalq Maqollari
OMIL	O'zbek Maqollarining Izohli Lug'ati
TTA	Türkiye Türkçesinde Atasözleri
ÖTAD	Özbek Türk Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü

Kaynakça

- Aksan, D. (2005). *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1998). *Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgin, M. (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Bozkaplan, Ş. A. (2007). "Atasözlerinde Tahkiye". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, Volume 2(4) Fall, s.1105-1109.
- Bozkaplan, Ş.A. (2004). "Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine İlişkin Bir Örnekleme Modeli". *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. C I, s. 513-552.
- Caferoğlu, A. (1930). "Orhun Abideleri'nde Atasözü". *Halk Bilgisi Haberleri*, 1(3), s. 43-46.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Gencan, T.N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Kitabevi.
- Gürsoy-Naskali, G. (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hamroyev, M. vd. (2007). *Ona Tili*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
- Korkmaz, Z.(2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Mengliyev, B.; Xoliyorov, O'; Qodirova, X. (2010). *Ona Tili (Maktab O'quvchilari Uchun)*. Toshkent: Yangi Asr Avlodi Nashriyoti.
- Mirzayev, T.; Musoqulov, A.; Sarımsoqov, B. (2005). *O'zbek Xalq Maqollari*. Toshkent: Sharq Nashriyoti.
- Ne'matov, H.F.; Sayfullayeva, P.P. (2008). *Zamonaviy O'zbek Tili*. Toshkent: Mumtoz So'z Nashriyoti.
- Özkan, İ. (2011). "Türk Atasözlerinde Yinelemeler". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, Volume 6(1) Winter, s.1595-1603.
- Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Rasulov, R.; Mirazizov, A. (2005). *O'zbek Tili*. Toshkent: Aloqachi Nashriyoti.
- Sakaoğlu, S. (1974). "Atasözlerimizin Yapısı". *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. s. 133-143.
- Shomaqsudov, Sh.; Shorahmedov, Sh. (1990). *O'zbek Maqollarining Izohli Lug'ati*. Toshkent: O'zbek Sovyet Ensiklopediyasi Bosh Redaksiyasi.
- Tuğluk, M. E. (2013). "Atasözlerini İçine Alan Kullanım Kalıpları" *International Journal Of Social Science (Jasss)*. 6(2), s. 1851-1874.
- Tursunov, U.; Muhtarov, J.; Rahmatullayev, Sh. (1975). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti.
- Yoldaşev, İ.; Öztürk, T.; Öztürk, Y. (1998). *Özbek-Türk Ata Sözlere ve Deyimleri Sözlüğü*. Taşkent: Özbek Türk Liseleri.